

DET KOGNITIVE FÆRDIGHEDSPROGRAM ERFARINGER OG REFLEKSIONER FRA PROGRAMDELTAGERE OM DEN OPLEVEDE EFFEKT

AF CAND.SCIENT.SOC., PH.D.-STUDERENDE LINDA KJÆR MINKE,
CAND.SCIENT. SOC. PERNILLE PETERSEN BIRD OG CAND. MAG. ANNE DORTE WEISMANN.

*Several international quantitative studies show that participation in cognitive behavioural programmes reduces the risk of recidivism. But how do participants experience such programmes? The current article is based on two qualitative studies conducted in three Danish prisons. These studies seek to shed light on how participants understand and experience the changes that the cognitive behavioural programme facilitates. Interviews with participants during and after the programme reveal that they start to consider their lives from a new perspective. They feel that they have received cognitive tools that enable them to identify and solve problems without violating the law. In a broader perspective these tools can therefore have a crime-reducing effect. The article also points to barriers in using the cognitive tools from the programme. After finishing the programme, participants seem to be influenced yet again by the more aggressive sociality in the prison. Furthermore, some participants seem to discontinue their use of the cognitive tools once the formal programme is over. This is probably due to the fact that they no longer receive encouraging feed back from an instructor and the responsibility to employ the tools becomes their own. These barriers suggest that the context of learning and using the tools of the cognitive behavioural programme is of great importance, and is fundamental for a long-term experienced effect.**

Indledning

Indenfor Kriminalforsorgens institutioner tilbydes de indsatte i dag en lang række forskellige behandlingsprogrammer. Af en offentliggjort liste over udbudte behandlingsprogrammer fremgår det, at der er tilbud om behandling 73 forskellige steder.¹ At dømme efter udbredelsen af antal og variation i behandlingstilbud tyder det derfor på, at der indenfor de seneste år er forekommet en holdningsændring indenfor fængselsvæsenet, hvor mantraet ikke længere er at *nothing works*², men at *something works*. Der foreligger en del international forskning på området, og stort set alle undersøgelser viser, at de kognitive programmer reducerer recidivprocenten til kriminalitet.³ En nyere Campbell-forskningsoversigt konkluderer,

* Title in English: *Cognitive Behaviour Programmes. Experiences and Reflections from Participants concerning Programme Preventive Effects*. Original in Danish.

at forskellige kognitive programmer har varierende positiv effekt på recidiv. Af kriminelle, der ikke deltager i kognitive programmer, vender fire ud af ti tilbage til kriminalitet. Hvis vedkommende deltager i kognitive programmer, reduceres tilbagefaldet til tre personer ud af ti. De mest effektive programmer reducerer tilbagefaldet fra 40 % til 20 %. Ifølge forskningsoversigten er programmernes kvalitet afgørende for effekten, herunder hvor veludførte programmerne er, og hvor veluddannet personalet er (Lipsey et al. 2005; Lipsey et al. 2007; Nordisk Campbell Center 2008). Den seneste forskningsoversigt fra Campbell viser ligeledes, at behandlingsprogrammer med kognitive elementer reducerer unge hårdt belastede kriminelles tilbagefald til kriminalitet. Succesraten er især tydelig, når det gælder recidiv til grovere personfarlig kriminalitet (Garrido & Morales 2007). Den danske forskning på området begrænser sig til enkelte evalueringsrapporter (Pass & Österlund 1997; Andersen 1999a; Andersen 1999b; Olsen 2002) og flere universitetsspecialer af både kvalitativ og kvantitativ karakter (Bird 2008; Brun 2004; Green 2002; Weismann 2008; Windfeldt 2006).

Men hvad er det konkret, der virker? Hvad fortæller de indsatte om Det Kognitive Færdighedsprogram og effekten heraf? Denne artikel er baseret på to universitetsspecialer.⁴ Artiklen belyser dels samspillet mellem programkonteksten og deltageren samt den institutionelle fængselskontekst og deltageren. Derudover belyses deltagerens oplevelse af handlemuligheder i forskellige sociale sammenhænge, eksempelvis med andre indsatte, fængselspersonale, venner og nærmeste familie.

De to specialer er baseret på et empirisk materiale bestående af individuelle kvalitative interview med 12 deltagere fra Det Kognitive Færdighedsprogram. Der er interviewet personer fra tre forskellige fængsler.⁵ Interviewpersonerne er alle mænd med en aldersspredning fra 20 til cirka 50 år. Tre personer er af anden etnisk herkomst end dansk. For samtlige interviewede gælder, at de var i færd med at afsone en fængselsstraf. Den længste idømte straf er på 5 år, imens den korteste er på 1 år. Personerne afsone domme for straffelovsovertrædelser såsom vold, røveri, tyveri og narkokriminalitet. Fem deltagere er førstegangsfsonere, imens syv personer er recidivister. Om trent en fjerdedel er fædre, og en tredjedel er samlevende med kæreste eller ægtefælle. En tredjedel har en uddannelse udover 9. klasses afgangseksamen. Otte personer er interviewet, mens de stadig fulgte undervisning i Det Kognitive Færdighedsprogram. Fire personer er interviewet retrospektivt, nemlig henholdsvis to uger og otte uger efter deltagelse. Tre personer indgik tillige i en eller anden form for misbrugsbehandling samtidig med, at de deltog i Det Kognitive Færdighedsprogram.⁶

De kognitive programmer, udvikling og formål

Det Kognitive Færdighedsprogram blev udviklet i 1986 af to canadiske kriminologer Robert Ross og Elizabeth Fabiano og blev implementeret nationalt i det canadiske fængselsvæsen i 1990. Programmet blev udviklet i kølvandet på *Nothing works*

doktrinet, der havde domineret fængselsverden siden 1970'erne. Forskning dengang tydede på,⁷ at rehabiliterende og resocialiserende programmer ikke havde nogen positiv effekt på recidiv. Som følge af denne behandlingskritik blev den kognitive tilgang udviklet og efterfølgende anerkendt for sit fokus på adfærdsændringer frem for grundlæggende personlighedsændringer hos den kriminelt belastede person.

Det Kognitive Færdighedsprogram er en del af den kriminalitetsforebyggende indsats med fokus på individet, hvor en styrkelse af den enkeltes kognitive færdigheder menes at reducere recidiv til kriminalitet. Indsatsen beskrives som en introduktion til en række redskaber, der kan styrke den kriminelt belastedes kognitive færdigheder. Behandlingen forsøger derfor ikke at igangsætte et dyberegående terapeutisk personlighedsarbejde. Den kriminelt belastede betragtes ikke som en syg person, der skal kureres via individuelle behandlingstiltag, men betragtes som en person, der mangler kognitive færdigheder. Programmets hensigt er således at forsøge at udvikle og styrke den enkeltes interpersonelle færdigheder såsom evnen til at kunne indgå i sociale sammenhænge, hensyntagen til andre menneskers værdier, adfærd og følelser og evnen til at forstå konsekvenserne af egne handlinger i forhold til andre mennesker. Programmet har også til hensigt at styrke deltagerens evne til rationel tænkning og problemløsning. De kognitive færdigheder antages at give deltageren bedre mulighed for fx at håndtere konflikter gennem tanke og tale frem for at løse konflikter gennem fysiske handlinger (Ross & Fabiano 1985:74).

Det Kognitive Program blev introduceret til Kriminalforsorgen i 1994. I første omgang blev programmet tilbudt i det lukkede fængsel i Ringe (Philip 2001:107) samt i det lukkede fængsel i Nyborg og det åbne fængsel Renbæk. Siden er programmet blevet et tilbud i stort set hele landets fængsler undtagen Anstalten ved Herstedvester. Desuden tilbydes programmet i nogle pensioner samt afdelinger af Kriminalforsorgen i Frihed. Det Kognitive Færdighedsprogram er det mest anvendte af de kognitive programmer og henvender sig til alle indsatte, der ønsker at få styrket sociale færdigheder og evner til rationel tænkning og problemløsning. Undervisningsmaterialet, som oprindeligt er udviklet til brug i canadiske fængsler af Robert Ross og Elizabeth Fabiano, er blevet oversat til dansk og kontinuerligt tilpasset dansk brug (Scheel 2005).⁸ Programmet består af ni moduler:

- Problemløsning
- Sociale færdigheder
- Forhandling
- Beherskelse af følelser
- Kreativ tænkning
- Værdier
- Kritisk tænkning
- Repetition
- Kognitive øvelser

Det Kognitive Færdighedsprogram udøves i løbet af 35 lektioner med undervisning 4x2 timer ugentligt. Hvert modul introducerer en ny kognitiv færdighed, og der er løbende repetition af de forskellige færdigheder og redskaber. Forud for programstart foretager programinstruktøren et interview med den kommende deltager. Under dette interview afdækkes pågældendes nuværende kognitive funktioner og motivation for deltagelse i programmet. Hvis personen skønnes egnet til programdeltagelse, underskrives en kontrakt. Af kontrakten fremgår det blandt andet, at vedkommende forpligter sig til at deltage i undervisningen, herunder at forberede sig og deltage aktivt i diskussioner, at behandle de andre deltagere med respekt og ikke at videregive oplysninger, der måtte fremkomme i undervisningen, om de øvrige deltagere. Der er 6-8 deltagere per hold og én instruktør. Undervisningen er interaktiv med praktiske øvelser, situationsspil samt gruppediskussioner. Instruktøren indtager en faciliterende rolle og skal hovedsageligt udfordre og motivere deltagerne til at finde frem til løsningerne på et specifikt problem. Det understreges over for deltagerne, at der ikke er noget, der er rigtig eller forkert, men at de skal begrunde meninger og udsagn (Scheel 2005).

Motivation for deltagelse i Det Kognitive Færdighedsprogram

Deltagerne i Det Kognitive Færdighedsprogram angiver forskellige former for motivation for deltagelse såsom, at: *'det ser godt ud på papiret'*, *'jeg ønsker at lære noget om mig selv'*, *'jeg er træt af at være kriminel'*. De interviewede er som nævnt alle indsatte i et fængsel, hvor hverdagen ikke byder på mange udfordringer og forandringer. Tiden i fængslet er et midlertidigt brud med det egentlige liv uden for fængslet, og de indsatte ønsker hovedsagligt at få tiden i fængslet til at gå hurtigst muligt (Knap 2005). Deltagelse i programmet giver derfor en oplevelse af, at tiden går hurtigere. Et fuldført program kan endvidere give mulighed for en tidligere prøveløsladelse.⁹ For nogen bliver deltagelse i Det Kognitive Færdighedsprogram derfor en rationel strategi i dette perspektiv. Flere udtrykker endvidere et ønske om at opnå en større selvindsigt og dermed en større forståelse for, hvordan man handler mere hensigtsmæssigt i forskellige sociale sammenhænge. Deltagerne er af den overbevisning, at en øget selvindsigt kan medføre et andet handlepotentiale. Endelig udtrykker flere, at de har erfaringer med flere negative konsekvenser af et liv i kriminalitet. Disse negative følger kan være eksklusion fra arbejdsmæssige eller sociale sammenhænge. Det kan endvidere være en tilværelse funderet i usikkerhed om, hvad morgendagen bringer. Personerne orker med andre ord ikke længere at leve et liv i konflikt med loven. Det Kognitive Færdighedsprogram betragtes som et redskab, hvorigennem der tilbydes en mulighed for at bryde den onde cirkel.

Undervisningssituationen i fængslet – en anerkendende tilgang

Undervisningsformen medfører, at deltagerne skal være aktive bl.a. gennem rollespil og forskellige øvelser. Disse øvelser giver deltagerne mulighed for at afprøve hensigtsmæssige måder at løse konflikter på. Undervisningsformen indebærer også, at hver enkelt deltager bidrager med eksempler fra sit eget liv. En deltager forklarer:

Man skal bare sidde og snakke sammen. Jeg troede, at det var sådan lidt ligesom undervisning, men nu sidder vi bare i en rundkreds og snakker. Det overraskede mig meget. Jeg blev også positivt overrasket (...) I skolen skal man bare tie stille og høre efter. Det er noget helt andet det her. Når man selv deltager, er det nemmere at være interesseret.

Deltagerne har ofte dårlige erfaringer med skoleundervisning, og flere af de interviewede oplever derfor de anderledes undervisningsrammer i programmet som positive. Især er det den interaktive form samt oplevelsen af at få tildelt et ansvar for, at undervisningen kommer til at være vedkommende og udviklende, der opleves som værdifuldt. Desuden bevirker undervisningsformen, at deltagerne får nogle positive erfaringer med at være sammen med de øvrige programdeltagere på en anden og mere prosocial måde:

Når vi sidder derinde [undervisningslokalet], så er det mere fortroligt, ikke? Selvfølgelig snakker vi om vores problemer, men det er ikke sådan helt personlige problemer, men alligevel så tager man nogen eksempler og hører, hvad de andre har at sige. Det er ikke noget, vi snakker om nede i snedkeriet [i fængslet]. Det er mere normal hverdag (...) med normale diskussioner for eksempel om, hvad man har set i Tv, fodboldkampe og sådan noget. Det er ikke lige det samme, som vi taler om derovre [til undervisningen]. Vi har lige lært hinanden lidt bedre at kende, så man føler sig lidt mere tryk, plus at Peter [instruktøren] er der. Så er der lidt orden og styr på det.

Undervisningskonteksten giver mulighed for at udtrykke andre sider af sig selv, end det ellers er almindeligt i fængslet. Det er endvidere muligt at diskutere emner, som almindeligvis ikke bliver berørt i den generelle fængselskontekst. Deltagerne erfarer også et anderledes og bedre forhold til instruktøren end til de andre fængselsansatte, hvilket blandt andet skyldes instruktørens personlige tilgang i undervisningssammenhængen. Ansvarliggørelse og medinddragelse af den enkelte deltager understreger et mere ligeværdigt forhold mellem instruktør og deltager. En relation som er forskellig fra den generelle relation mellem ansat og indsat i fængselskonteksten, der ofte er kendetegnet ved en 'os versus dem' relation. Instruktøren har sit civile tøj på i undervisningen og opfordres af undervisningsmanualen til at anvende personlige eksempler fra sit eget liv. Disse faktorer er med til at betone forskellen fra den øvrige fængselskontekst, og ikke mindst giver det mulighed for et mere ligeværdigt og anerkendende møde, som de fleste af deltagerne omtaler som positivt. Involveringen af deltagerne kan dog også ses som en form for styringsteknologi,

hvor deltagerne styres til selvstyring og dermed handler i overensstemmelse med programmets hensigt. Undervisningsformen med de praktiske eksempler kan ses som en indlæringsstrategi, der skal give deltagerne en større tro på, at de tillærte redskaber rent faktisk kan bruges til noget (Borch 2005).

Det er bemærkelsesværdigt, at ikke én interviewperson i de to undersøgelser udtrykker, at det opleves som en barriere, at undervisningen i Det Kognitive Færdighedsprogram varetages af fængselsfunktionærer. Man kunne nemlig forestille sig, at fængselsfunktionærens dobbeltfunktion overfor deltagerne som sanktionerende udenfor undervisningskonteksten og rådgivende indenfor undervisningskonteksten kan betyde, at deltagerne er tilbageholdende med at fortælle om problematiske forhold vedrørende egen person. Det viser sig umiddelbart ikke at være tilfældet. De indsatte er bevidste om fængselsbetjentenes dobbeltrolle og udtrykker, at fængselsbetjentene ikke anvender deres opnåede viden i undervisningskonteksten på en negativ måde udenfor denne. Der må imidlertid generelt være tale om en meget fin balancegang i relationen de to parter imellem for at den ligeværdige og anerkendende relation kan bevares. Deltagerne mener samtidig også, at det er en stor fordel, at betjentenes kognitive og anerkendende tilgang kommer til udtryk i fængselsmiljøet, da det kan have en afsmittende effekt på fængslets sociale klima generelt.

Kognitive færdigheder i spil i fængselsmiljøet

Undervisningsrammerne har som angivet ovenfor en læringsfremmende effekt, og det viser sig gennem interviews med deltagerne, at de fleste kan fortsætte denne læringsproces i det almindelige fængselsmiljø. Flere af deltagerne fortæller, hvordan det er blevet lettere for dem at navigere i fængselsverdenen, og at de har fået en bedre forståelse for de sanktioner, som en uaccepteret adfærd kan udløse. Med Jenkins' optik har deltagerne opnået en større indsigt i en hensigtsmæssig adfærd, og agerer i overensstemmelse med systemets ønsker (Jenkins 2006). Fortællingerne om at bruge programmet i fængselskonteksten tager især udgangspunkt i at opnå større selvkontrol i forhold til kritiske situationer og at forholde sig konstruktivt til de uenigheder, der kan opstå i forholdet mellem den indsatte og det straffuldbyrdende system. Det tyder på, at flere deltagere får en bedre afsoning ved at deltage i Det Kognitive Færdighedsprogram. En deltager fortæller, hvordan en bedre indsigt i konsekvenserne af egne handlinger er med til at gøre en forskel:

Hvis man kommer op og slås, kan det jo godt være, at de [ansatte] ikke finder ud af det, men chancerne er rimelig store, og man vil helst ikke ryge på lukket, og så kan du ikke komme på orlov (...) hvis jeg ikke havde ændret mig til det bedre [gennem programmet], så havde jeg siddet i lukket fængsel nu.

Den pågældende deltager har altså fået en forståelse for både de kortsigtede og langsigtede konsekvenser af en uacceptabel adfærd i fængselskonteksten. Indsatte, der deltager i Det Kognitive Færdighedsprogram, honorerer dermed i højere grad de krav om adfærd, der overordnet stilles af det straffuldbyrdende system. Flere af deltagerne fortæller i denne forbindelse, at de får positive og anerkendende tilbagemeldinger fra de ansatte, når de handler på den måde, som Det Kognitive Færdighedsprogram tilstræber:

Men jeg får jo ros. Der går ikke en uge, uden at jeg får ros ovre på afdelingen, fordi jeg er skrap til at snakke min sag, og det er jo Karstens [instruktøren] skyld. Det er jo fedt at lære at snakke med mennesker på en ordentlig måde og få noget ud af det. I sådan et system som her, hvor man faktisk ikke kan få noget, er jeg kommet så langt, at jeg faktisk begynder at få noget ud af det. Jeg har for eksempel fået min orlov igen to måneder før tiden [efter en orlovsspærring]. Tingene kan lykkes, hvis man gør det ordentligt.

Denne deltager understreger, at der er fordele ved den tillærte handlemåde, idet redskaberne fra Det Kognitive Færdighedsprogram giver mulighed for, at den enkelte opnår succesoplevelser på områder, hvor der ellers ofte er tale om restriktive forhold. Det er ikke kun i forhold til personalet og systemet, at deltagerne drager nytte af de tilegnede færdigheder. De oplever også at kunne bruge redskaberne til at undgå at komme i konflikt med andre indsatte på afdelingen:

Nu tænker jeg, før jeg handler. Når der er en, der irriterer mig nu, så i stedet for at hakke ham en - det havde jeg gjort udenfor - men herinde ved jeg, at der er konsekvenser, såsom at komme videre i et lukket fængsel. Det havde jeg ikke tænkt på førhen. Sidste gang [tidligere afsoning] var jeg meget for mig selv. Hvis der var nogen, der irriterede mig dengang, ville jeg bare have hakket dem en. Så var det jo bedre at holde sig for sig selv (...) Denne gang snakker jeg mig ud af det og går min vej (...) det er selvfølgelig altid nemmere at slå [griner]. Det er altid svært at formulere sig, når man er hidsig, men nu går jeg bare min vej, inden det går galt.

Situationer, der tidligere ville have været løst ved fysiske konfrontationer, kan nu håndteres mere konstruktivt ved, at deltagerne overvejer konsekvenserne. Pågældende er bedre i stand til at mærke, hvornår han bliver provokeret, og er i stand til at erkende, at den bedste løsning på problemet kan være at forlade situationen. I sidste ende kan denne brug af programmets redskaber medvirke til at reducere konfliktniveauet i fængslerne. Det sociale miljø på fængselsafdelingerne kan blive mere roligt, når de indsatte både kan afkode det disciplinerende miljø og være i stand til at finde alternative løsninger på problemerne end ved at optrappe konflikter. Det tyder således på, at de indsatte, ved brug af redskaber fra Det Kognitive Færdighedsprogram, formår at forbedre afsoningsbetingelserne fx ved at bidrage til at løse konflikter mellem de indsatte eller mellem ind- og ansatte.

De kognitive færdigheder i spil udenfor fængselsmiljøet

De fleste interviewpersoner mener, at de på grund af Den Kognitive Færdighedstræning er blevet bedre til at vurdere konsekvensen af en endnu ikke udført handling. Deltagerne mener derved, at det kan have en kriminalitetsforebyggende betydning fremover. En indsat fortæller:

Inden jeg tog kognitiv (...) tænkte jeg sgu ikke lige over, at jeg ryger i spjældet. Jeg havde sgu ikke tænkt, hvor hårdt det ville være for min søn eller for mine forældre. Jeg tænkte jo kun 'så ryger jeg en tur i spjældet, og så er det det'. I dag ville jeg nok tænke mere over, hvem det går ud over. Hvis jeg havde haft kognitiv før, så ville jeg aldrig være havnet her.

Konsekvenslæren, som Det Kognitive Færdighedsprogram introducerer for deltagerne, bliver tydelig, når den enkelte deltager også opnår en forståelse af, hvilke omkostninger den pågældendes kriminalitet har for såvel ofret som for sin egen familie. Programmet anviser deltagerne andre måder at indgå i sociale relationer på, og de tillærte færdigheder giver deltagerne en tro på, at de kan bidrage positivt i sociale sammenhænge. Det kan medføre en styrkelse af den enkeltes selvtilid og kan give den pågældende mod til at opsøge sociale fællesskaber, som personen ellers ikke er vant til at indgå i, fx arbejds- eller uddannelsesmæssige sammenhænge. Det betyder samtidig, at deltagerne også bliver mere opmærksomme på, hvilken betydning relationen til vennerne har i forhold til fremtidige kriminelle aktiviteter. En deltager fortæller:

Jeg kommer jo tilbage til Lillekøbing, når jeg bliver løsladt, og så varer det jo ikke ret længe, før der står banditter og tripper og er klar. Der kommer nogle tilbud, som jeg skal overveje at sige nej til, men det har jeg ikke nogen problemer med at sige nej til nu.

Citatet er et eksempel på, hvorledes deltagere oplever, at optræning af verbale færdigheder i Det Kognitive Færdighedsprogram ruste den enkelte til udtrykke sin mening. Der skal dog ikke herske tvivl om, at det kræver stor styrke at gennem sætte en anden måde at handle på, idet de kriminelle miljøer kan fordre en anden og mere kontant omgangsform end den kommunikationsform, som den kognitive færdighedstræning motiverer til. Det kan derfor være nærmest uoverkommeligt at skulle anvende en nyetableret social identitet i et fællesskab, hvor der dels stilles andre forventninger til *den rigtige måde at være på*, og hvor der samtidig også stilles forventninger til, at man er på den samme måde, som man altid har været (Jenkins 2006). På trods af de personlige udfordringer, der kan være i at anvende de kognitive færdigheder, mener deltagerne, at de tillærte færdigheder fx gennem træning i problemløsning og sociale færdigheder, har en positiv betydning for omverdenens reaktioner. En deltager fortæller:

Folk lytter mere på en god måde. Man når i det hele taget længere, også når du snakker med folk, du ikke kender (...) Det er i det hele taget, hvordan folk ser på dig, når du kommer og snakker med dem. De får måske en anden synsvinkel på dig, end de ville have haft før i tiden. Det betyder jo meget på længere sigt, når du skal tage en uddannelse eller have et arbejde, om folk kan lide dig, altså om du snakker pænt til dem og formulerer dig nogenlunde korrekt. Det er kun til din egen fordel.

Flere af deltagerne finder programmets strategier om beherskelse af følelser særligt anvendelige i forhold til deres respektive kærester. En deltager fortæller:

Hvis jeg for eksempel bliver inviteret i byen (...), så ved jeg, at det vil gøre hende ked af det, hvis jeg tager derover [i byen] i stedet for at være sammen med hende på min orlov (...) så vil jeg tage en beslutning ud fra, hvad hun måske vil tænke, og hvad hun måske vil føle. Og så vil jeg nok vælge at gøre hende glad i stedet for (...) hvor når hun [før] sagde til mig at 'det kan jeg ikke lide, at du gør', så sagde jeg, 'hallo, hold din kæft, du skal ikke sige til mig, hvad jeg skal gøre', men nu er jeg blevet bedre til at sige, 'jamen det er sgu fint nok, at du siger sådan, så bliver jeg bare her i stedet for' eller prøver at snakke problemet ud, så det ikke er et problem senere hen.

Pågældende udtrykker, at han har opnået større forståelse for, at hans kæreste har behov for, at han prioriterer samværet med hende under sin orlov fra fængslet. Tidligere reagerede han på en aggressiv facon, når kæresten stillede krav til ham om samvær. Nu forsøger han at løse problemet omkring forventningerne ved at verbalisere deres forskellige behov og herigennem indgå konsensus, hvor begge parter så at sige får noget positivt ud af situationen. I den intime relation får deltageren således anerkendt og positiv bekræftet den tillærte måde at være på, hvilket kan have en positiv effekt på vedkommendes selvforståelse.

Flere af deltagerne fortæller, at de betragter deres liv igennem en anden optik efter at have gennemgået programmet. De beskriver endvidere, hvilke forandringer de mener, der skal til for at undgå fremtidig kriminalitet, nemlig ved at leve et 'stille og roligt liv med familie og arbejde'. Akkurat det samme fortæller indsatte om drømmen om friheden i Kyvsgaard 1989: "*I drømmen om friheden ligger også drømmen om en 'normal' tilværelse. Alle kender ingredienserne i en sådan tilværelse: arbejde, familie, venner, bolig*" (Kyvsgaard 1989: 143).

En deltager fortæller, hvordan han mener, at programmets redskaber omkring tidlig problemidentifikation og problemløsning kan medvirke til at gøre en forskel i hans fremtidige liv:

Undgå problemer før man kommer ud i dem, undgå at komme op og slås og at undgå at komme i pengeproblemer. Jeg skal have et ordentligt arbejde i stedet for at gå ud og lave kriminalitet ... alle sådan nogle ting (...) store og små problemer. Man lærer jo at opdage problemerne, inden de opstår, og lærer at få dem løst, inden de bliver til et stort problem.

Det fremgår af citatet, hvordan udviklingen af de centrale kognitive færdigheder såsom planlægning, konsekvenstænkning og problemløsning netop kan skabe mulighed for at forestille sig et fremtidigt liv på en anden måde, hvor kriminalitet ikke længere er omdrejningspunkt. Det er imidlertid ikke altid nemt for de indsatte at anvende de redskaber, de er blevet gjort bekendt med i Det Kognitive Færdighedsprogram, hvilket vil fremgå af det følgende.

Barrierer i forhold til fremtidig anvendelse af færdighederne

Deltagerne beskriver en række barrierer i forhold til den faktiske anvendelse af programmets teknikker. Det opleves blandt andet vanskeligt i interaktionen med nogle grupper af såvel ansatte som medindsatte i fængslet. For deltagerne synes der at være to ting på spil i fængselskonteksten: dels orienteringen i deltagerens opførsel i retning af, hvad programmet angiver, samt omgangsformerne i fængslet, hvor relationen til forskellige grupper ikke altid levner råderum til kritisk og kreativ refleksion. Ifølge nogle deltagere kan den empatiske kommunikationsform endvidere tolkes som et svaghedstegn i et fængselsmiljø, hvor tonen kan være hård og omgangsformen barsk, og hvor personlig styrke ofte sidestilles med fysisk dominans. Dette sociale klima står umiddelbart i kontrast til de strategier, Det Kognitiv Færdighedsprogram anviser, og synes at have en stærk indvirkning på de indsatte. Deltagerne oplever derfor, at det er nødvendigt at handle på andre måder i fængselsverden end dem, Det Kognitive Færdighedsprogram foreskriver. At deltagerne ikke tror, at de ikke kan anvende redskaberne fra Det Kognitive Færdighedsprogram i fængselskonteksten, kan skyldes, at de til tider har en oplevelse af, at de ikke bruger redskaberne på den 'rigtige' måde. Det viser sig nemlig, at deltagerne omformer strategierne fra programmet, så de kan bruges i den specifikke sociale sammenhæng, som de indgår i. En interviewperson beskriver, hvordan han tilpasser de kognitive strategier i situationer, der opleves som konfliktfyldte og truende:

Jeg var nødt til at gå ned [til en celle] og hæve stemmen og få en af dem til at fise ud. De to andre fik bare at vide, at de bare kunne komme an. Jeg var ligeglad. Hvis de krummede et hår på ham en gang til, så ville jeg rydde hele lortet, sagde jeg til dem. Men så skete der heller ikke noget. Det er både kognitivt og ikke-kognitivt, vil jeg faktisk sige (...) Jeg undgår jo slåskampen, men samtidigt så hævdede jeg også stemmen (...) og fik dem til at forstå: 'ja okay, fuck det, det er lige meget, vi lader ham være' (...) Det er svært at bruge her [i fængslet], fordi man skal sgu ikke virke for svag herinde. Det skal du ikke (...) Der er sgu nogen stykker, der er blevet udnyttet, fordi de har været svage. Det må man ikke give andre [lov til]

Såfremt personen, der udtrykker sig i ovenstående citat, ikke havde tilegnet sig de kognitive redskaber, fx evnen til at beherske sine følelser, havde situationen givetvis udviklet sig yderligere konfliktfyldt. Dilemmaet mellem på den ene side at indtage en truende attitude og på den anden side at forhandle og udøve kritisk og kreativ tænkning, definerer han som både kognitivt og ikke-kognitivt.

Det opleves som et problem af flere deltagere, at programmet gennemføres over en kort periode. Interviews med deltagere to måneder efter programdeltagelsen indikerer, at programmet ikke optager deltagerne i særlig høj grad. Eksemplet i nedenstående viser, at den gængse adfærdskodeks i fængslet atter indtager en dominerende rolle i forhold til handlemåde:

Jeg er bare ved at komme tilbage til mit gamle jeg igen (...). Jeg bliver let hidsig igen. Men jeg kommer ikke op at slås (...) Jeg sidder bare og koger (...) Det er ikke sådan, at jeg slår, for jeg gider ikke at komme væk herfra [fra åbent til lukket fængsel] (...) Men man glemmer hurtigt alle de der ting [fra den kognitive færdighedstræning]. Jeg kan ikke engang huske særligt meget af det der kognitive mere, ud over de der få ting, som jeg har taget til mig. Ellers så siver det bare ind og ud.

Interviewpersonen er bekymret over, at han atter føler sig opfarende og nemt lader sig provokere af andre medindsatte. Han fremhæver dog, at han ikke længere udtrykker sin vrede ved korporligheder, som det var tilfældet, inden han deltog i programmet. Disse redskaber kan være dem, som han mener at have taget til sig fra den kognitive færdighedstræning. Omvendt kan det også være truslen om overførsel til et lukket fængsel, der har en konfliktdæmpende effekt.

Perspektivering

Det understreges i manualen til Det Kognitive Færdighedsprogram, at der ikke forventes en bestemt adfærd fra deltagerne. Programmet tvinger med andre ord ikke deltagerne til at handle på bestemte måder, og i den sammenhæng angives, at der ikke er noget, der er rigtigt eller forkert. Det er dog bemærkelsesværdigt, at deltagerne uafhængigt af hinanden refererer til programmets anvisninger som den rigtige måde at handle på. Det indikerer, at der internaliseres en fælles forståelse af, hvad der er rigtigt at gøre. Denne fælles forståelse bliver ikke ekspliciteret i undervisningen, men øvelser og fokus i undervisningen tyder på, at deltagerne bliver anvist en bestemt retning nemlig at handle mere prosocialt og konsekvensorienteret. Dette må givetvis være udtryk for en normativ vurdering, og dermed er der også en adfærd, der er mere rigtig end en anden. Når dette ikke fremstår eksplicit kan det opleves som uklart for deltagerne, hvad der konkret forventes af dem. Hvorvidt det er pædagogisk og læringsmæssig hensigtsmæssigt at indvie deltagerne i disse strategier og målsætninger er mere usikkert, men der kan tænkes at være konstruktive muligheder i at lade deltageren være mere involveret i sin egen udviklingsproces fx via handleplan eller lignende. Det vil samtidig være med til at sætte fokus på de personlighedsforandringer, som programmet kan igangsætte.

Ifølge programmet er hensigten med deltagelse at anvise alternative handlemuligheder, men formålet er ikke personlighedsændring hos deltageren. Flere deltagere taler dog om, at den prosociale kommunikationsform indebærer radikalt

anderledes måder at tænke og handle på. Det medfører dels en anden form for respons fra de sociale omgivelser, end vedkommende er vant til, hvilket kan opleves som kontrastfyldt i forhold til tidligere erfaringer. Samtidig kommer pågældende i kontakt med mere følsomme sider af sig selv gennem Det Kognitive Færdighedsprogram. Nogle deltagere kan derfor få behov for støttende samtaleterapi med professionelle personer efterfølgende. Dette behov kan være svært at imødekomme, når man tager Kriminalforsorgens begrænsede økonomiske ressourcer vedrørende psykologbistand til de indsatte i betragtning.

Deltagerne oplever som tidligere nævnt den anerkende tilgang, som undervisningskonteksten repræsenterer som værdifuld i forhold til deres læring. Den tyske filosof Axel Honneth leverer nogle relevante perspektiver på, hvad der er i spil. I sin teori om anerkendelse fremhæver han, at det at blive set er et nødvendigt aspekt i forhold til opretholdelsen af en positiv selvfølelse. At blive set henviser her ikke blot til den kognitive identifikation af et andet individ, men indebærer også en ekspressiv handling (Honneth 2005), som i denne sammenhæng blandt andet kommer til udtryk gennem det interaktive element i undervisningen. Deltagerne oplever netop gennem undervisningen at indgå i en form for fællesskab og samtidig oplever de i højre grad at blive anerkendt for deres unikke partikularitet. Dette står i modsætning til, hvordan nogle oplever relationsmønstret i den almindelige fængselskontekst. Her er de blot en i rækken af indsatte, og de oplever dermed ikke at have nogen betydning i social forstand. Der kan derfor i den forbindelse være potentiale i at lade det generelle fængselsmiljø være inspireret af den kognitive tænkning. Dette kunne eventuelt fastholde deltageres hensigtsmæssige måder at handle på, men også fastholde en gunstig udvikling i fængslets sociale klima.

Det er endvidere karakteristisk, at flere af de interviewede oplever, at de for at kunne handle i overensstemmelse med fordringerne i Det Kognitive Færdighedsprogram er nødsaget til at undgå kriminelt belastede bekendtskaber. Det Kognitive Færdighedsprogram giver imidlertid ingen anvisninger til, hvordan deltagerne kan blive en del af andre fællesskaber, hvis sociale og normative grundlag i højere grad harmonerer med det implicite grundlag i programmet. Det kan synes vanskeligt for deltagerne at vende ryggen til en tidligere kriminelt orienteret omgangskreds, hvis der ikke er andre fællesskaber, der kan erstatte dette.

De kognitive færdighedsprogrammer opfatter den kriminelt belastede person som fejlassocieret. Kriminelle handlinger opfattes dermed som udtryk for ikke-rationelle handlinger. Færdighedsprogrammerne har da også kriminelt belastede personers tankeprocesser som deres primære mål (Philip 2001:105; Smith:103 2006).¹⁰ Det udtrykkes igennem antagelsen om, at såfremt den kriminelt belastede person lærer at tænke og opføre sig rationelt, er der stor sandsynlighed for at vedkommende ikke længere begår kriminalitet. Denne løsningsmodel tager dog ikke

højde for de socioøkonomiske forhold, pågældende er underlagt. At de forhold spiller en væsentlig rolle i forhold til kriminalitet, er senest dokumenteret i en større dansk undersøgelse udgivet af Rockwoolfondens forskningsenhed. Undersøgelsen sammenfatter, at høj ledighed giver en forøget risiko for kriminalitet, og lang uddannelse hænger sammen med et lavt antal domme for tyveri (Tranæs & Geerden 2008:168). Af kriminalstatistikken fremgår det endvidere, at de personer der dømmes, hovedsagligt udgøres af personer med ringe skolegang, eller som Wolf & Høgh formulerede det tilbage i 1966: "*Med stigende status falder sandsynligheden for kriminalitet*" (Wolf & Høgh 1966:49). Det er således ikke nogen ny viden, at der ofte ses sammenhæng mellem kriminalitet og socioøkonomiske forhold. Det Kognitive Færdighedsprogram, med det indbyggede individrettede fokus, bør derfor bestemt ikke stå alene, når det gælder forebyggelse af recidiv. Hvis pågældende ikke har et sted at bo og mulighed for selvforsørgelse, når vedkommende løslades, er risikoen for recidiv stor. Det må derfor understreges, at det stadig er nødvendigt at understøtte den løsladte på en række socioøkonomiske områder, som redskaber fra De Kognitive Færdighedsprogrammer ikke er i stand til.

Referencer:

- Andersen, Kirsten (1999a), *Evaluering af Det Kognitive Færdighedsprogram – organisering og implementering*. Direktoratet for Kriminalforsorgen.
- Andersen, Kirsten (1999b), *Evaluering af Det Kognitive Færdighedsprogram – ændrer deltagerne adfærd og føler de sig bedre rustede til løsladelsen end ellers?* Direktoratet for Kriminalforsorgen
- Bird, Pernille Petersen (2008), *Indsattes identitetsarbejde i Det Kognitive Færdighedsprogram – en undersøgelse af institutionelle identiteter i konteksten af Det Kognitive Færdighedsprogram og fængslet*. Speciale. Sociologisk Institut. Københavns Universitet.
- Borch, Christian (2005), *Kriminalitet og magt*. Forlaget Politisk Revy. København.
- Brun, P. (2004), *Det kognitive Færdighedsprogram*. Speciale i samfundsfag. Ålborg Universitet.
- Garrido, Vicente & Morales, Luz Anyela (2007): *Serious (violent and chronic) juvenile offenders: A systematic review of treatment effectiveness in secure corrections*. The Campbell Collaboration.
- Green, K. (2002), *Straf og behandling – et bidrag til forståelsen af fængselsstraffen som socialt kontor*. Integreret speciale i socialvidenskab og psykologi. Roskilde Universitetscenter.
- Gottfredson, Michael & Hirschi, Travis (1990), *A General Theory of Crime*. Stanford University Press.

- Honneth, Axel (2005), *Behovet for anerkendelse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Jenkins, Richard (2006), *Social identitet*. Århus. Academica.
- Knap, Sigrid (2005), *Når virkeligheden er et andet sted*. Speciale ved Københavns Universitet, Institut for Antropologi.
- Kyvsgaard, Britta (1989), *...Og fængslet ta'r de sidste*. København. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Kyvsgaard, Britta (1998), *Den kriminelle karriere*. København. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Kyvsgaard, Britta (2006), *Hvad virker og hvad virker ikke?* København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Lipsey, Mark W.; Chapman, Gabrielle L., & Landenberger, Nana A. (2001), 'Cognitive-Behavioral Programs for Offenders'. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 578.
- Lipsey, Mark W.; Landenberger, Nana A.; Mark W. (2005), 'The Positive Effects of Cognitive-Behavioral Programs for Offenders: A Meta-Analysis of Factors Associated with Effective Treatment in *Journal of Experimental Criminology*, 1.
- Lipsey, Mark W. & Landenberger, Nana A. (2006), 'Cognitive-Behavioral Interventions', in B. C. Welsh & D.P. Farrington (Ed) *Preventing Crime: What Works for Children, Offenders, Victims, and Places*. Dordrecht. NL. Springer.
- Lipsey, Mark W.; Landenberger, Nana A.; Wilson, Sandra (2007), *Effects of Cognitive-Behavioral Programs for Criminal Offenders*. Center for Evaluation Research and Methodology. Vanderbilt Institute for Public Policy Studies. USA.
- Lipton, Douglas, Martinson, Robert and Wilks, Judith (1975), *The Effectiveness of Correctional Treatment: A Survey of Treatment Evaluation Studies*, Praeger Press, New York.
- Martinson, Robert (1974), 'What Works? - Questions and Answers About Prison Reform', *The Public Interest*, pp. 22-54.
- Nordisk Campbell Center (2008), 'Veludført kognitiv adfærdsterapi halverer kriminelles tilbagefald' i *Nyhedsbrev 1/2008, Evidens om effekter*. SFI Campbell.
- Olsen, I.F. (2002), *Foreløbig redegørelse fra resultaterne fra Det Kognitive Færdighedsprogram*. Direktoratet for Kriminalforsorgen.
- Pass, Estrid & Österlund, Annette (1997), *Det Kognitive Færdighedsprogram*. Kriminalforsorgen.
- Philip, Bodil (1993), "At tænke sig" i *Nyt fra Kriminalforsorgen*, Nr. 1, 6. årgang, 1993.
- Philip, Bodil (2001), "Det kognitive færdighedsprogram indførelse på statsfængslet i Ringe og dets betydning for fængslet" i Greve, Vagn; Nielsen G. Beth; Snare, Annika (red): *Nytter det? Mosaik om kriminalforsorg og kriminalpolitik*. Jurist og Økonomforbundet. København.

- Ross, Robert R. & Fabiano, Elizabeth A. (1985), *Time to Think. A Cognitive Model of Delinquency Prevention and Offender Rehabilitation*. Institute of Social Sciences and Arts, Tennessee.
- Scheel, Lene (2005), *Det Kognitive Færdighedsprogram. Undervisningsmateriale til undervisning i kognitive færdigheder. Mappe 1, 2 og 3*. Kriminalforsorgens Uddannelsescenter. Oversættelse og redigering af Ross, Robert R. & Fabiano, Elizabeth A. (1986/2001), *Reasoning and Rehabilitation. A Handbook For Teaching Cognitive Skills*. Correctional Service of Canada.
- Smith, S. Peter (2005), "Fængslet og forestillingen om det moralske hospital" i Kühle, Lene & Lomholt, Carl: *Straffens menneskelige ansigt?* Forlaget Anis. København.
- Tranæs, Torben & Geerdsen, Pico Lars [red] (2008), *Forbryderen og samfundet*. Rockwool Fondens forskningsenhed. Gyldendal.
- Weismann, Anne Dorte (2008), *Man begynder jo heller ikke at sidde og strikke, vel? En kvalitativ eksplorativ undersøgelse af Det Kognitive Færdighedsprogram*. Speciale. Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning. Roskilde Universitetscenter.
- Wilson, David B.; Bouffard, Leana A. & MacKenzie, Doris L. (2005), 'A Quantitative Review of Structured, Group-oriented, Cognitive-Behavioral Programs for Offenders'. *Criminal Justice and Behavior*, 32(2).
- Windfeldt, Malene (2006), *Det Kognitive Færdighedsprogram*. Speciale. Institut for Psykologi. Københavns Universitet.
- Wolf, Preben & Høgh, Erik (1966), *Kriminalitet i velfærdssamfundet*. Paludans fiol bibliotek. København.

Noter:

- ¹ www.kriminalforsorgen.dk/projekter/diverse/behandlingsafdelinger
- ² Se Lipton et al. 1975. Robert Martinson var en del af forskerteamet og sammenfattede resultaterne med følgende konklusion: 'with few and isolated exceptions the rehabilitative efforts that have been reported so far have had no appreciable effect on recidivism' (Martinson 1974:25).
- ³ Fx Lipsey, Landenberger & Wilson 2007; Lipsey & Landenberger 2006; Landenberger & Lipsey 2005; Wilson, Bouffard & McKenzie 2005; Pearson, Lipton, Cleveland & Yee 2002; Lipsey, Chapman, & Landenberger 2001.
- ⁴ Specialerne er fra henholdsvis Københavns og Roskilde Universitet (Bird 2008, Weismann 2008). Sociolog og ph.d. stipendiat ved det Juridiske fakultet, Københavns Universitet, Linda Kjær Minke, har fungeret som ekstern vejleder på begge specialer og har været behjælpelig med at integrere og strukturere resultaterne fra de to specialer.
- ⁵ I Birds speciale indgår der yderligere et dobbeltinterview med to instruktører. Dette interview vil dog ikke blive inddraget i det videre, eftersom fokus er på deltagernes erfaringer.
- ⁶ At flere personer deltager i forskellige behandlingsprogrammer på samme tidspunkt betyder selvfølgelig, at det er langt vanskeligere, at vurdere effekten af det ene versus det andet behandlingstiltag.

- ⁷ Se Kyvsgaard 1998:209; Kyvsgaard 2006:85.
- ⁸ Der foreligger ved denne artikels afslutning en revideret manual, som er i gang med at blive implementeret i undervisningen. Ændringerne er hovedsageligt foretaget på eksemplerne i materialet, der yderligere skulle tilpasses en dansk kontekst (Revideret manual til Det Kognitive Færdighedsprogram 2008).
- ⁹ Jævnfør Straffelovens § 40a: Når halvdelen af straffetiden, dog mindst 4 måneder, er udstået, kan justitsministeren eller den, ministeren bemyndiger dertil, ud over i de i § 38, stk. 2, nævnte tilfælde beslutte, at den dømte skal løslades på prøve, hvis hensynet til retshåndhævelsen skønnes ikke at tale imod det (...) Stk. 1: [Når] den dømte har ydet en særlig indsats for ikke på ny at begå kriminalitet, herunder ved at deltage i behandlings- eller uddannelsesforløb.
- ¹⁰ Den kriminelle tankegang udtrykker sig fx gennem impulsivitet, egocentricitet, lav frustrations-tærskel og manglende selvkontrol (Philip 1993:19).

Adresse:

Linda Kjær Minke
Det Juridiske Fakultet
Skt. Peders stræde 19
DK-1453 København K